

čini otpor neoliberalnom kapitalizmu, pseudodemokraciji, političko-ekonomskoj moći u rukama pojedinih političkih moćnika i poduzetnika i tehnološkoj koja postaje sve manje etična, a sve više pogubna za humanizam u cijelosti. Zajednice u kojima se nalazi Republika Hrvatska, a to je, prije svega, Europska unija, zatim i NATO, predmet su velikoga slavljena vlasti u Hrvatskoj koja nastoji svim svojim građanima i građankama prikazati svoje mjesto u takvoj zajednici kao mjesto u raj, eshatološki rečeno. Mjesto u kojemu nestaju svi problemi maloga čovjeka te sada oni ili ona mogu mirno kročiti putevima neizmjerne sreće. Međutim, Jurić upozorava na to da i nije baš tako, da se ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju ili NATO izgubio ne samo suverenitet republike nego i moć demosa.

»NATO je, kao i Europska unija, jedna nedemokratska institucija posvećena čuvanju i promoviranju interesa krupnog kapitala i s njime najuže povezanih svjetskih velesila, uključujući njihove standardne kolonijalističke težnje.« (Str. 272.)

Pod time se misli na to da se svaka važnija državna odluka delegira iz središta Europske unije i NATO-a, tj. Bruxellesa, pa tako možemo govoriti o kompromitiranju, primjerice, autonomije Republike Hrvatske. Naime, Jurić se pita kako možemo biti slobodni od vlasti garantirane ulaskom u Europsku uniju ako nijedna važnija odluka nije autonomna odluka naroda Republike Hrvatske kao njenog suverena, pa ni vlasti koja predstavnički zastupa taj isti narod, nego je odluka diktirana iz Bruxellesa. Iako je djelovanje i funkcioniranje Europske unije veći dio njegove kritike, Jurić također upozorava na izrazito problematično djelovanje NATO-a koji pod egidom širenja mira u svijetu stvara ratna ozračja u zemljama poput Afganistana, u čijim sukobima ugovorno sudjeluju i hrvatski vojnici. Iz ekonomsko-političkog interesa, iz vrha Europske unije i političara koji u njeno ime djeluju, nastaje djelovanje koje nije u službi i interesu naroda, već u interesu sve većeg i većeg gomilanja kapitala, odnosno profita.

Osim kritike vanjske i unutarnje politike u Republici Hrvatskoj, osvrnuo bih se i na treću veliku temu koja prožima *Euforiju i eutanaziju* – temu obrazovanja, točnije visokoga obrazovanja:

»Ne može akademski radnik danas sjediti skrštenih ruku ili se baviti isključivo suptilnim teorijskim problemima ako vidi da je – osim njega osobno, njegovih studenata i njegove neposredne akademske zajednice – ugrožen sam koncept, ideja Sveučilišta, obrazovanja, znanosti i znanja.« (Str. 66.)

Na primjeru zakona, pravilnika i općenito znanstveno – obrazovne politike, Jurić ukazuje na pogubne učinke vladajuće tehnološko – ekonomskopolitičke paradigme.

Knjiga *Euforija i eutanazija* izrazito je vrijedan zapis o aktualnostima od 2012. do 2016. godine, koji je sada, ali će i u budućnosti ostati bogati povijesni uzorak zbivanja na domaćem, regionalnom, europskom i svjetskom planu. Drugim riječima, *Euforija i eutanazija. Akutni zapisi o kroničnim problemima* bitno doprinosi cjelovitom razmatranju povijesno-političkih zbivanja koja nisu išla u smjeru poboljšanja standarda života maloga čovjeka, kako Jurić ističe. Iznimno široko poznavanje činjenica i političkih zbivanja te temeljito svakodnevno zahvaćanje aktualnosti iz različitih medijskih izvora, u razrađenom teorijskom okviru, daju ovoj knjizi poseban kritički kredibilitet i trebalo bi je u razmišljanjima o boljoj budućnosti uzeti u obzir.

Josip Periša

Željko Kaluderović

Stagiranin

Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 2018.

Opsežne rasprave o temeljnim teorijskim i jezičnim pitanjima Aristotelova korpusa u regiji već dugo nije bilo. Obilju istraživanja o Aristotelu i Aristotelovoj filozofiji unatoč, treba u obzir uzeti da nemamo na raspolaganju jednoznačno prihvaćena tumačenja, ne postoje jednoznačni, neupitni prijevodi, a niti sustavnije rasprave oko različitih mogućnosti prijevoda ključnih mjesta i u tom pogledu različitih mogućnosti shvaćanja posljedica znanja koje od Aristotela preuzimamo i prenosimo. Naročito to vrijedi za našu regiju i naše jezike jer sustavniji dijalog o cjelovitom Aristotelovu korpusu – originalnom i prevedenom – izostaje još od Ladanovih prijevoda. Ovaj bi nam skup problema trebao biti važan ne samo iz gledišta struke radi historije filozofije ili povijesti filozofije nego i radi oblikovanja suvremenog mišljenja i poučavanja: s jedne strane, vremenu unatoč i »starenju« unatoč – a ističem to upravo zbog atmosfere tehnološkog stoljeća, koja potiče na otpor prema »starome«, na zaboravljanje i napuštanje dogodenoga – Aristotelov korpus jedan je od nekoliko intelektualnih izvora koji se prebija preko epoha i raskriva se kod svakog problema

na koji suvremeni čovjek nailazi; s druge strane, premda se Aristotel doista intenzivno koristi u suvremenim istraživanjima, češće je to stvar pristojnog spomena ili posve izoliranog iscrpljivanja pojmova. Zbog toga mi je bilo zadovoljstvo vidjeti da je objavljeno djelo koje enciklopedijskom disciplinom kritički objašnjava i raspravlja o središnjim polemičkim mjestima i pojmovima Aristotelovih spisa.

Iza naslova *Stagirinin* znamo da se nalazi Željko Kaluđerović, a pod autorovim imenom znamo da je priređena studija nužno metodološki uzorita. Rasprava su i izričaj jasno strukturirani, glavna interesna mjesta precizno naznačena, rasprava je motivirana svojevrsnim hermeneutičkim nedoumicama iz kojih Kaluđerović izlučuje sustavnost Aristotelove misli, a argumenti za opredjeljenja u tumačenju uvjerljivi su. Mjesta u Aristotelovim spisima navođena su sustavno i precizno, teze su posve provjerljive. Posebno bih važnim istaknuo dvije odluke u pogledu tumačenja Aristotela: prvu, da se referira na renomirane tumače Aristotela i raspravlja s onovremenim i suvremenim komentatorima – što bi se danas trebalo metodološki podrazumijevati – te drugu, da se s komentatorima aktivno polemizira i nastoji ustanoviti što je doista na djelu u Aristotelovu filozofiranju s obzirom na vremensku zjapinu između nas i starih Grka, a ne da ih se zapravo prepisuje i navodi komparativno, odnosno bitan problem ostavlja nerazriješenim. S obzirom na mjestimično uočljiv Kaluđerovićev ton, čini se jasnim da je studija napisana i zbog mnogih »slonova u sobi« o kojima bismo trebali razgovarati i koji predugo u njoj borave. Premda studija djeluje preglednom, ona je bitno polemička i Kaluđerović kroz vlastito tumačenje teži razriješiti mnoga teorijska pitanja. Pritom, ističe se važnost razmatranja gramatičkih izbora kod izvornog grčkog pisanja, na temelju kojih bismo morali uzimati u obzir izglednije smjerove razrješenja nekih mjesta, poput pitanja o istovremenosti najspoznatljivijeg i najteže spoznatljivog (str. 58). Na tom tragu, Kaluđerović, najviše u bilješkama, daje prijedloge prijevoda na naše jezike i obrazlaže zašto neka rješenja nalazi primjerenijim od drugih.

U središtu se Kaluđerovićeve studije nalazi Aristotelova *Metafizika*, ali razmatrana neizostavno s ostatkom Aristotelova korpusa, pri čemu najvažniju ulogu u analizi ima *Nikomahova etika*. Tumačenje započinje *in medias res* raspravom o uvjetima smisla tumačenja i uvažavanja Aristotelova filozofiranja. Kaluđerović je, čini se, ovaj izbor napravio na temelju nečega što se kod tumača Aristotelove filozofije, na razini općeg diskursa, ustvari javlja gotovo kao zatajeno protuslovlje – da se Aristotelov doprinos, s jedne strane, veliča, a da se s druge strane tvrdi da je metafizika

nepotrebna, da nije dobro razumio svoje prethodnike ili da ih je koristio kao poligon za vlastite ideje. Posljedično, činilo bi ga to, s jedne strane, nemarnim ili lošim povjesničarem filozofije, a s druge strane, tvorcem pseudoznatnosti. Prije nego započne razmatranje bitnih pitanja filozofije u Aristotela, Kaluđerović je odlučio razriješiti problem statusa metafizike i povijesti filozofije, a zatim redom tumačiti glavna mjesta sporova. Premda je iz uvodne rasprave sasvim jasno da Kaluđerović neiscrpno uzvisuje Aristotela kao filozofa, jedan je od rijetkih istraživača koji nam zapravo daje dovoljno snažnih argumenata za uvjerenje o tome da je Aristotel, ako možda ne najveći, onda zasigurno ponajveći filozof čovječanstva, i to upravo zato što je točno znao zašto u svojim spisima nešto radi.

»Da bi njegovi predsokratski prethodnici mogli dobiti značenje pripreme etape za nastupajuću klasičnu filozofsku epohu, Aristotel je znao da je to moguće ostvariti jedino ako se njihovi rezultati odražavaju iz gledišta jedinstvenog ključa tumačenja. Taj ključ predstavlja njegovo glasovito i već spominjano učenje o uzrocima. Govor o materijalnom, formalnom, eficientnom i finalnom uzroku omogućio je problemsku sistematizaciju kao prekrivanje horizonta prethodnika, što je Aristotela opravdano kvalificiralo, makar i uz izvjestan oprez kazano, kao prvog povjesničara metafizike pa i filozofije u cjelini.« (Str. 27.)

S tim u vidu, prije prijelaza na pojedinačne pojmove od posebne važnosti, Kaluđerović je koncizno razmotrio Aristotelova poimanja prethodnika da bi s obzirom na metafizičku jezgru Aristotelove filozofije, teoriju četiri uzroka i nepokrenuto pokretalo (koje Kaluđerović prevodi kao *nepokretni pokretač*, a drugdje u našim jezicima još nailazimo na prijevode *nepokretno pokretalo* i *nepokrenuti pokretač* – jedno nezgodno hermeneutičko pitanje koje Kaluđerović nije u studiji razmotrio), pokazao na što (i koga) se Aristotel sasvim faktično oslonio u slijedu filozofijske izgradnje razumijevanja svemira ili, točnije, kretanja k istini. Uz kritičke opaske, riječ je ponajviše o Anaksagori (str. 44–46). Iz takvog postava, Kaluđerović ulazi u posebne rasprave o *theoria*, kroz poglavlja »Određenje mudrosti«, »Kauzalna shematika«, »Mogućnost, udjelovljenost [udejstvenost] i usvrhovljenost« i »Nepokretni pokretač«, te o *praxis*, kroz poglavlja »Aretologija«, »Generička' i 'partikularna' *dikaiosyne*« i »Appendix: *Logos*, 'volja', odgovornost i ne-ljudska živa bića«. Dvije cjeline prati pogovor te tehnička pomagala, poput liste skraćenica.

U cjelini o teoriji, u prvom poglavlju Kaluđerović nastoji razriješiti pitanje identiteta i statusa mudrosti u Aristotelovoj teoriji te njezinog mjesta u znanosti s obzirom na to da je Aristotel pitanje uzročnosti nastojao razriješiti primjenom mudrosti (str. 60–61), naime, zato

što se mudrost kao splet umijeća i iskustva iskazuje kroz znanje o uzročnosti među stvarima (str. 52–53). Naredno poglavlje podrobnije razmatra teoriju uzroka, a neka od glavnih mjesta rasprave su porijeklo ideje o uzrocima u Aristotela, slijed uzroka i njegove promjene, unutarnja podjela uzroka, narav stvari, primat stvari i prvo opstojanje, odnos bivstva (Kaluderovićevo rješenje za *ousia*) i podležećeg, štovstvo, jednost u obliku, veza oblika i općosti, ograničenosti i određenosti, kretanje, veza eficientnog i formalnog uzroka, čovjek umijeća kroz mišljenje i tvorenje, porijeklo stvari, slučajnost i razložnost događanja, svrhovitost, priroda svemira, stupnjevanje zbilje, mogućnost (*dynamis*), udjelovljenost (*energeia*), usvrhovljenost (*entelekhia*), jednako značajnost udjelovljenosti i usvrhovljenosti, dobro i zlo, prelaženje bića, nepokretni pokretač, bog, pravi život, božanski život, božanski um, sveza teorije i ljudske svrhe, razlika teorije i znanosti, prva filozofija i njen predmet, bitak, ontološka diferencija, identičnost mišljenja i mišljenog te sveza boga, mišljenja i mišljenog. U cjelini o praksisu, Kaluderović razmatra Aristotelova određenja političkog i etičkog (ili, slijedimo li neka tumačenja, karakternog), poglavito jer se politički podređuju druga umijeća i znanosti, što otvara i pitanje o statusu i pojavnostima teorije. Govoreći o politici,

»... riječ je o osebujnom organskom jedinstvu porredaka djelovanja, gdje dijelovi jesu različiti jedni od drugih i od cjeline, ali cjelina kao takva može funkcionirati samo kao razdijeljena, premda u isti mah i kao jedinstvena, odnosno taj bivstveni logos običajnosnog djelovanja, kao svojevrsni arhetip Aristotelove praktičke filozofije, istovremeno je i paradigma zasnivanja praktičke filozofije.« (Str. 157.)

Jedan je od većih problema u pogledu tumačenja Aristotelova djela (ne)podudarnost teorije, praxisa i poiesisa, zbog čega je Kaluderović najprije nastojao jasno razlikovati pojmove i odrediti opsege značenja. Za postignuće pojmovne čistoće, Kaluderović je primijenio sedam kriterija, na temelju kojih razlučuje da je u Aristotela *praxis* »područje ljudskih stvari o kojima se može odlučivati i koje treba činiti, a koje se tiču ljudske vrline i poroka, uopće ljudski dostižnog, praktičkog dobra (*prakton agathon*)« (str. 161). Iz toga mjesta, slijedi redom razmatranje porijekla i naravi vrline, povezanosti umijeća i vrline, učenja kroz rad, sveze duše i vrline, pitanja sredine (umjerenosti) u ophođenju, podudarnosti teorije i praktičkog djelovanja s obzirom na stremljenje k dobru, pravednosti i njene konkretnosti u zajednici, pravednosti kao *hexis*, veze pravednosti, zakonitosti i jednakosti, vrlinske savršenosti pravednosti, opće pravednosti u odnosu na diobenu i poravnavajuću pravednost te njihova uloga u zajednici, veze odgovarajuće sredine djelovanja i pravednosti, slobode, iz-

bora, odnosa logosa i pravde u pogledu ljudskih zakona, vladanja zajednicom i političke pravednosti, Aristotelovih argumenata protiv sofističke predaje primata *nomosu*. Na ovom mjestu analize prelazi se na Aristotelovu *Politiku* i razmatraju detalji njegove tipologije vladanja i političkih sustava, ali ne dalje od toga da se razumije polazišna teorija pravednosti i vrline. Vezano uz drugu cjelinu, ali donekle svojevrsno, na kraju analize nalazi se »Appendix: *Logos*, 'volja', odgovornost i ne-ljudska živa bića« u kojem Kaluderović razmatra zapravo bioetičke kapacitete Aristotelove teorije života, razliku između životinja i čovjeka te s obzirom na tu razliku, čovjekov odnos prema ne-ljudskim živim bićima.

Popis pojmova, problema i fenomena koji sam dao treba shvatiti kao orijentacijski pregled pažljivo strukturirane rasprave. Učinak je Kaluderovićeve načina izlaganja približavanje opojne razumnosti Aristotelovih teza i osjećaj razumijevanja bitnih osnova, što u slučaju autora poput Aristotela ne znači znanje o podjelama fenomena, nego najviši stupanj neometanog shvaćanja teorijskih čvorova o kojima tumačenje svijeta ovisi. Imajući to u vidu, istraživačima i primjenjivačima Aristotelove filozofije preporučujem da Kaluderovićevu studiju uključu u svoja istraživanja jer se u analizi nalaze zaključni prijedlozi koje bi jednostavno po prirodi stvari trebalo uzeti u obzir. No, čini mi se da bi Kaluderoviću najzahvalniji mogli biti istraživači koji 'slabo stoje' s Aristotelom i istraživački koji bi voljeli 'kraći put' kroz dvije tisuće godina rasprave do temeljnih problema, što zapravo znači da će najzahvalniji biti studenti – uzeti *Stagirani* kao dopunsko djelo za učenje Aristotelove filozofije jednostavno je mudar potez, stoga, preporučujem nastavnicima da prouče djelo i razmotre njegovo uvrštavanje u popis dopunske literature na svojim kolegijima.

Luka Perušić